

Spis treści

Wstęp.....	7
Eugenia Prokop-Janiec, <i>Tożsamość, inność, różnica w zapisach międzywojennej prozy polsko-żydowskiej</i>	11
Stanisław Obirek, <i>Odnaleziona tożsamość żydowska Aleksandra Hertza</i>	21
Bella Szwarcman-Czarnota, <i>Od żydowskich Żydów do polskich Żydów. Wstęp do archeologii rodzinnej</i>	32
Magda Sara Szwabowicz, <i>Polski Żyd piszący po hebrajsku. Problem tożsamości w okresie międzywojennym</i>	45
Maria Antosik-Piela, <i>Egzotyzm w polsko-żydowskiej literaturze narodowej</i>	52
Zuzanna Marek, „ <i>Oglądane z pokładu</i> ” – odkrywanie tożsamości w podróży. <i>Twórczość Andy Eker</i>	61
Alina Molisak, <i>Tuwim i queer</i>	71
Shoshana Ronen, <i>Ozjasz Thon – rabin, syjonista i polski patriota</i>	82
Zuzanna Kołodziejska, <i>Czym jest literatura polsko-żydowska w świetle dyskusji w Izraelicie</i>	92
Ela Bauer, <i>Kochanka, niania czy służąca: dysputa o jidysz w żydowsko-polskim środowisku fin de siècle’u</i>	102
Magdalena Ruta, <i>Literatura jako miejsce negocjowania tożsamości? Obraz relacji polsko-żydowskich w pisarstwie Kalmana Segala na tle literatury jidysz w PRL</i>	112
Monika Adamczyk-Garbowska, <i>Piewca brzydko mówiących? Miejsce języka jidysz w twórczości i biografii Juliana Strykowski</i>	128
Katrin Steffen, „ <i>Żydowska polskość</i> ” jako koncepcja tożsamości w polsko-żydowskiej prasie okresu międzywojennego i jej dziedzictwo w Naszej Trybunie w latach 1940–1952	140
Beata Przymuszała, <i>Skaza żydowskości – problem tożsamości etnicznej w tekstach poetyckich z czasów Zagłady</i>	154

Małgorzata Domagalska, <i>Diabeł Żyd. Kilka słów o poezji Adama Szypera</i>	164
Aleksandra Ubertowska, <i>Kręgi obcości, podwójne wyjście. Projekt autobiograficzny Michała Głowińskiego</i>	176
Mieczysław Dąbrowski, <i>Rody polsko-żydowskie: dyskursywizacja tożsamości</i>	186
Indeks	199
Autorzy	208

Wstęp

Książka, którą chcemy wszystkim zaproponować jako lekturę jest kolejnym elementem powolnego procesu włączania do historii kultury polskiej niezwykle oryginalnego zjawiska jakim była literatura polsko-żydowska.

Sformułowanie literatura polsko-żydowska pojawiło się w roku 1866 w piśmie *Izraelita*, wyróżnił ten osobny nurt – Mojżesz Cohn (w liście do redakcji). Na nowo termin ów został zdefiniowany w trakcie debat, które miały miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym. Spośród współczesnych badaczy historii literatury ważnym sygnałem i wskazaniem niedocenianego czy zapomnianego pola badawczego były prace profesor Eugenii Prokop-Janiec.

Ów fenomen polsko-żydowskiej literatury – rozpatrywany w kontekście indywidualnej i grupowej tożsamości – stał się przedmiotem zainteresowania badaczy, którzy spotkali się na konferencji, jaka miała miejsce w dniach 15–16.11.2010 na Uniwersytecie Warszawskim.

Wokół tak zdefiniowanej tematyki oraz kształtowania się polsko-żydowskiej narracji od końca XIX wieku po czasy współczesne, koncentrowały się wszystkie przedstawiane rozważania. Analizowano rozmaite strategie tekstowe – prezentowane tak w działach literackich jak i w debatach prasowych czy działalności społecznej – dotyczące krystalizowania się modeli identyfikacji. Odniesieniami dla indywidualnych konstrukcji tożsamości bywały odmienne kręgi – żydowskie i nieżydowskie symboliczne zasoby kulturowe. Brano pod uwagę czynniki wewnętrzne – rekonstrukcje rodzinnych dziejów czy wybory asymilacji lub syjonizmu albo rozwijania Bundowskiej wersji *jidyszajt*. Dyskutowano również o oddziaływaniach zewnętrznych, takich jak odmiany antysemityzmu, zmuszających do konfrontacji z polsko-żydowskim dziedzictwem.

Wskazując na formowanie się jednostkowych narracji samoświadomości, Eugenia Prokop-Janiec, podkreśla dialektykę procesu identyfikacji, istotną rolę różnicy oraz zmienność negocjowanej procesualnie tożsamości. Przedstawia różne modele budowania „ja”, analizuje odmienne strategie tekstowe służące krystalizowaniu się indywidualności. Omawia przy tym na wybrane przykłady (Karol Dresdner, Emil Tenenbaum, Wilhelm Feldman, Aniela Kallas, Ostap Ortwin, Adam Madler), w których odnaleźć można autoanalizy i rekapitulacje dotyczące losów postaci, obszary poszukiwań oraz konstruowania tożsamości konfrontowanej z innością i różnicą.

Przypominając sylwetkę Aleksandra Hertza, Stanisław Obirek pisze o procesie dezasymlacji spowodowanym antysemityzmem i poczuciem wyobcowania, doświadczanym najmocniej przez polsko-amerykańskiego socjologa w 1967 roku.

Paradoksalnie tak właśnie „przypomniana” żydowskość umożliwiła Hertzowi pogodzenie dwóch tradycji kulturowych. Polskość stała się elementem w wielowiekowej tradycji żydowskiej.

Ciekawym studium przypadku jest tekst Belli Szwarzman-Czarnoty. Opisuje ona działalność społeczną żydowskich środowisk zajmujących się edukacją oraz dzieje powstania wileńskiego seminarium nauczycielskiego. W swoistej wersji archeologii rodzinnej odzwierciedlone zostają procesy kształtowania kulturowej autonomii polskich Żydów, konfrontowane z państwowym antysemityzmem lat 30. XX wieku.

Odmienny nurt tworzenia tożsamości żydowskiej omawia Magda Sara Szwabowicz. Analizując międzywojenne literackie czasopisma hebrajskojęzyczne, publikowane w Warszawie, pokazuje stosunek pisarzy hebrajskich do literatury polskiej, w tym przede wszystkim poezji. Podkreśla liczne odniesienia oraz zaangażowanie twórców w polskie życie kulturalne, wskazuje na rolę literatury polskiej jako swoistego medium pomiędzy dwoma kręgami kultury.

Pojedyncze tożsamościowe narracje literackie prezentują Maria Antosik-Piela, Zuzanna Marek i Alina Molisak.

Syjonistycznym nurtem literatury pisanej w języku polskim zajmuje się Maria Antosik-Piela. Skupia się na zjawisku egzotyizmu obecnego w wybranych utworach, przejawiającego się m.in. w orientalizacji krajobrazu czy opisie stosunków żydowsko-arabskich. Interesującym uzupełnieniem rozważań badaczki jest aneks czyli krótki tekst Rubina Feldszuha z tomu *Opowiadania palestyńskie*.

Przykładem przedstawienia Orientu z różnych perspektyw jest omawiana przez Zuzannę Marek twórczość Andy Eker. Rekonstruuje doświadczenie podróży lwowskiej poetki do Erec pokazując kształt migotliwej polsko-żydowskiej tożsamości. Podkreśla przy tym wewnętrzny konflikt podmiotu związanego z dwiema ojczyznami.

Zewnętrzny czynnik dookreślania identyfikacji bywał antysemityzm, o którym pisał już Stanisław Obirek. Z odmiennej perspektywy – stosując współczesne kategorie *queer theory*, analizuje kilka ironicznych i groteskowych tekstów Juliana Tuwima – Alina Molisak. Pokazuje strategie poety, który podejmował konwencję gier stereotypami, prowadząc do ich zdemaskowania i ośmieszenia. Ów obronny wobec doświadczanego antysemityzmu gest miał na celu nie tylko krytykę, ale i destabilizację tożsamości, narzucanej przemocą schematów.

Wcześniejszą historyczną perspektywę powstawania polsko-żydowskiej tożsamości prezentują Ela Bauer, Shoshana Ronen i Zuzanna Kołodziejska.

O szczególnym podejściu do judaizmu i kultury polskiej, rabina Ozjasza Thona, pisze Shoshana Ronen. Związany z Krakowem uczony, którego sylwetkę prezentuje badaczka, uważał, iż Żydzi są narodem, który powinien także w diasporze, pozostać wierny tradycji. Podkreślał w kazaniach, głoszonych po polsku, konieczność rozwoju duchowego oraz kształtowania odrębnej kultury żydowskiej.

Omawiając dyskusje dotyczące literatury polsko-żydowskiej, jakie miały miejsce na łamach *Izraelity*, Zuzanna Kołodziejska skupia się na wersji integracjonistycznej tekstów literackich. Śledzi zmiany i ewolucję poglądów środowiska warszawskich „postępowców” dotyczących kształtu i zadań literatury żydowskiej pisanej w języku polskim. Wskazuje także na ich relacje wobec literatury powstającej po hebrajsku i w jidysz.

Zjawisko tworzenia nowoczesnej literatury jidysz z przełomu XIX i XX wieku, jej trudne początki, przy braku akceptacji ze strony kręgów intelektualistów, przedstawia Ela Bauer. Kontekstem kształtowania się tej literatury były dwie inne – polska i rosyjska. Starano się by literatura jidysz zyskała status nie-żargonowej literatury popularnej, ale by była narzędziem współtworzenia świeckiej żydowskiej tożsamości, by zyskała wysoką rangę artystyczną.

Bogaty informacyjnie tekst Magdaleny Ruty o losach powojennej literatury jidysz w PRL jest przeglądem twórczych strategii, podejmowanych przez autorów piszących po żydowsku po Zagładzie. Literatura w tej optyce jawi się nie tylko jako miejsce negocjowania polsko-żydowskiej tożsamości, ale także jako przestrzeń jej manifestowania. Szczególnym przykładem jest dla autorki artykułu dwujęzyczna twórczość Kalmana Segala. Analizując jego prozę koncentruje się Ruta na relacjach polsko-żydowskich.

Językowym aspektem identyfikacji z żydowskim dziedzictwem kulturowym zajmuje się Monika Adamczyk-Garbowska. Na przykładzie twórczości Juliana Strykowskiego, przypomina o zjawisku trójjęzyczności literatury żydowskiej we wschodnioeuropejskiej diasporze epoki przed Zagładą. Śledząc jidyszowe stylizacje obecne w prozie Strykowskiego, pisanej wszak w wybranym przezeń języku polskim, dostrzega badaczka nierozzerwalny splot polskości i żydowskości.

Problematyka trwania zjawiska żydowskiej polskości pojawia się w tekście Katrin Steffen, która zajmuje się wydawanym w Nowym Jorku czasopismem *Nasza Trybuna* (1940–1952). Dostrzega w redagowanym przez Jakuba Appenszlaka piśmie swoistą kontynuację, połączoną nie tylko osobą redaktora naczelnego, koncepcji nowoczesnej tożsamości, artykułowanej w latach dwudziestolecia międzywojennego.

Beata Przymuszała, przyglądając się przede wszystkim tekstom poetyckim zamieszczonym w antologii Michała Borwicza, rozpatruje doświadczenie żydowskości w czasach Zagłady. Dostrzega w analizowanych utworach swoistą „manifestację żydowskości”, uwznioślenie narodu, próbę przeciwstawienia się degradacji, wykluczeniu, skazaniu na śmierć, wynikającemu z samego faktu istnienia.

Indywidualne zapisy tożsamości uwikłanej w doświadczenie Zagłady omawiają Aleksandra Ubertowska i Małgorzata Domagalska. O żydowskim losie Adama Szypera, jego zapisach poetyckich, konfrontacji polskości i żydowskości – pisze łódzka badaczka. Przestrzeń tekstu poetyckiego w tej perspektywie jawi się jako rodzaj schronienia, świata prywatnego, gdzie możliwe są: bliskość drugiej osoby, odszukanie wspólnych doświadczeń oraz wrażliwości w pojmowaniu świata. Z dialektyki tak zapisanej polskości i żydowskości wyłania się swoista „trzecia wartość”.

Autobiograficzny projekt przywołuje Aleksandra Ubertowska, analizując książkę Michała Głowińskiego – *Kręgi obcości. Opowieść autobiograficzna*. W kolejnym już zapisie doświadczenia życiowego dostrzega odmienną od dotychczasowych tekstów literackich, publikowanych przez autora, gdzie spajającym motywem były problemy z polsko-żydowską tożsamością. Przeżycie Zagłady jest dla Głowińskiego rodzajem traumy prywatnej, istotnym fundamentem odczuwania wykorzenia i alienacji. Zarówno żydowskość jak i homoseksualizm, choć oddzielone od innych sfer życia, stają się odrębnymi, niepowtarzalnymi ale stale obecnymi elementami istnienia.

Przegląd postaw związanych z kształtowaną przez wieki polsko-żydowską tożsamością, prezentowaną z perspektywy współczesności, przynosi tekst Mieczysława Dąbrowskiego. Wskazuje on różne drogi – od radykalnej asymilacji (rodzina Mortkowiczów), przez zaangażowanie w nurt socjalizmu czy komunizmu (rodzina Lederów oraz Horwitzów) po strategię dostosowawcze, umożliwiające emancypację społeczną (rodzina Toeplitzów). Analizowane sagi są w tej optyce formą dyskursywizacji różnych bardzo wersji, swoistych terapii i włączania dziejów rodzinnych w historię polskiej kultury.

Przywołana przez Eugenię Prokop-Janiec recenzja tomiku poezji Maurycego Szymła pióra Melecha Pomeranza jest bliska temu, jak można rozumieć termin literatura polsko-żydowska, stąd warto przytoczyć jej fragment:

Z dumą wyśpiewują twórcy swe żydostwo. Są to poeci, dla których bratem jest ubogi, prosty, wierzący Żyd. Nie dezerterują z ghetta, w którym po dzień dzisiejszy zamknięta jest masa żydowska, by obcym służyć kulturom. Nie chcą też w ghetcie pozostać, lecz razem ze swym ludem rozpocząć nowe, odrodzone życie. I to słyszymy w dźwięczącej, jakże wytwornej mowie polskiej. Poezja ta ubogaca kulturę dwu narodów, jest orędowniczką dwu społeczeństw, służy sprawie polsko-żydowskiej.

Chodzi zatem o literaturę tworzoną przez autorów utożsamiających się z kulturą żydowską, którzy z różnych powodów wybrali język polski jako język swojej twórczości. Choć pojęcie tożsamości żydowskiej jest niejednoznaczne, a sama tożsamość pisarzy polsko-żydowskich ulegała nierzadko przemianom pod wpływem czynników zewnętrznych, jak chociażby nasilającego się w latach 30. XX wieku antysemityzmu, znalazła wyraz w poezji i prozie polsko-żydowskiej, jak również w artykułach drukowanych na łamach polskojęzycznej prasy żydowskiej. Spojrzenie na literaturę polsko-żydowską z perspektywy tożsamościowej, zwłaszcza gdy traktuje się tę identyfikację jako zjawisko procesualne, dynamiczne, negocjacyjne wobec innych perspektyw - jest we współczesnych badaniach niezwykle istotne, gdyż pomaga przywrócić uczestnictwo w polskiej kulturze zapomnianym jej współtwórcom żydowskim.

Mamy nadzieję, że prezentowane tutaj artykuły przyczynią się do lepszej znajomości tej tematyki, wskażą obszary badawcze, ważne dla refleksji nad polsko-żydowską przeszłością oraz będą stanowić inspirację do dalszych dyskusji.

Dziękujemy wszystkim uczestnikom konferencji za udział w niej, choć nie wszystkie prezentowane referaty znalazły miejsce w tej publikacji. *Last but not least* – wyrażamy wdzięczność osobom i instytucjom, dzięki którym konferencja mogła się odbyć oraz dzięki którym możliwe było opublikowanie tej książki. Dziękujemy – Panu rektorowi ds. Badań Naukowych i Współpracy z Zagranicą, prof. Włodzimierzowi Lengauerowi; Panu dziekanowi Wydziału Polonistyki, prof. Stanisławowi Dubiszowi; dyrektorowi Instytutu Literatury Polskiej, Panu prof. Mieczysławowi Dąbrowskiemu, oraz Muzeum Historii Żydów Polskich i Gminie Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie.

*Alina Molisak
Zuzanna Kołodziejska*